

Borko Kovačević

Filološki fakultet u Beogradu

Jezički kontakt i pojednostavljivanje gramatike na primeru padeža

Broj padeža u jezicima sveta značajno varira. Sa jedne strane su jezici u kojima ne postoji morfološko označavanje padeža (primer engleskog jezika), a sa druge strane su jezici u kojima postoji više od deset padeža (primer ketskog jezika u Sibiru). Iako se na prvi pogled čini da je distribucija padeža u jezicima slučajna, izgleda da je ipak sistematska. Ovaj rad istražuje vezu između broja padeža i intenziteta jezičkih kontakata u prošlosti.

Pokazalo se da postoje određene regije u svetu u kojima je usled intenzivnog kontakta među susednim jezicima ili dijalektima jednog jezika došlo do pojednostavljenja padežnog sistema, odnosno do smanjenja broja padeža. Razlog za ovo pojednostavljenje gramatike je uglavnom činjenica da su govornici preusmerili pažnju sa opisivanja detalja neke informacije na prosto klasifikovanje detalja te informacije.

Ključne reči: jezički kontakt, pojednostavljivanje gramatike, padež

1. Uvod

Među mnoštvom jezika koji se govore na svetu, pored mnogih zajedničkih osobina, jezičkih univerzalija koje sve jezike čine sličnim i upućuju na neke opšte karakteristike jezika kao specifičnosti ljudske vrste, postoje brojne razlike u njihovoj strukturi. Jedna od tih razlika je i broj padeža. Ukoliko se uporede padežni sistemi u jezicima sveta, primetno je da broj padeža značajno varira, od jezika koji nemaju morfološko obeležavanje padeža (kao što je engleski), pa do jezika koji imaju više od deset padeža (kao što je na primer ketski jezik¹). Razlike u padežnim sistemima još su kompleksnije ako se uzmu

---

¹ Radi se o jeziku koji se govori na području Sibira. Dugo se pretpostavljalo da je u pitanju jezički izolat, ali se danas sa velikom sigurnošću može reći da je ovaj jezik, kao jedini preživeli predstavnik jenisejske porodice jezika, u srodstvu sa jezicima iz na-dene jezičke porodice (Vajda 2010).

u obzir funkcije padeža, ili njihova distribucija unutar nekog jezika.²Ovaj rad se ograničava na broj padeža u jezicima sveta i pokušava dati odgovor na pitanje zašto se jezici u odnosu na broj padeža ponašaju po određenom obrascu, odnosno zašto postoji određena geografska distribucija broja padeža u jezicima sveta.

Osnovna pretpostavka je da je broj padeža u direktnoj vezi sa intenzitetom jezičkih kontakata. Radi se o tome da jezički kontakt može biti odgovoran za gubljenje padeža u nekim jezicima. Kao objašnjenje takvog uticaja jezičkog kontakta ovde se daje jedan semiotički pristup, prema kojem je u kontaktnim situacijama česta pojava da govornici preusmeravaju pažnju sa opisivanja detalja neke informacije na prosto klasifikovanje detalja te informacije. Kako to definiše Durst-Andersen (2011), moguća je promena od gramatike orjentisane ka govorniku u gramatiku orjentisan ka slušaocu. Tokom vremena kontakt utiče na govornike da prilagođavaju, odnosno pojednostavljaju gramatiku radi boljeg sporazumevanja sa sagovornikom.³

2. Distribucija padeža u jezicima sveta i uticaj jezičkog kontakta

Osnovna funkcija morfološkog obeležavanja padeža je identifikovanje gramatičke relacije među argumentima, odnosno izražavanje specifične sintaksičke relacije rečeničnih argumenata. Ovo se međutim postiže na različite načine. Kada ne postoji morfološko obeležavanje padeža, kao u slučaju vijetnamskog jezika, gramatičke relacije se izražavaju drugim sredstvima, kao što su red reči, neke morfološki i prozodijski nezavisne funkcionalne reči ili morfološki elementi na glagolima. U slučaju dve kategorije padeža, razlikuju se direktni i zavisni (kosi) padež. Obično je situacija takva da je samo jedan od ova dva padeža otvoreno morfološki obeležen, dok je drugi neobeležen. Ingessen (2010) pokazuje distribuciju obrazaca padežnog označavanja u 261 jeziku. On ove obrasce klasifikuje u devet tipova, kao što pokazuje tabela 1:

---

² Za tipološko poređenje generalno padežnih sistema v. Blake (1994), a za indoevropske jezike Lass (1994).

³ Ova hipoteza se predstavlja i o njoj se argumentuje i u Kovačević i Toyota (2012b). O uticaju jezičkog kontakta na strukturna obeležja jezika (konkretno kada je u pitanju distribucija određenog člana u jezicima sveta) govori se i u Kovačević i Toyota (2012a).

Tabela 1. Tipovi obeležavanja padeža

Tip	Broj jezika
Bez morfološkog obeležavanja	100
2 padežne kategorije	23
3 padežne kategorije	9
4 padežne kategorije	9
5 padežne kategorije	12
6-7 padežne kategorije	37
8-9 padežne kategorije	23
10 ili više padežnih kategorija	24
Ekskluzivno granično morfološko obeležavanje padeža	24
Ukupno	261

Ekskluzivno granično morfološko obeležavanje padeža (*exclusively borderline morphological case-marking*) odnosi se na jezike u kojima se obeležavanje padeža jedino može evidentirati u slučaju konkretnih padežnih odnosa, kao što su lokativ i instrumental. Ingessen kao primer navodi plejn kri jezik,⁴ koji poseduje samo sufiks za lokativ –*ehk* (Wolfart 1973: 31). Međutim, ovaj sufiks može se analizirati i kao priloški marker, tako da je diskutabilno da li se slučajevi kao što je plejn kri jasno mogu okarakterisati kao jezici sa morfološkim obeležavanjem padeža.

Najčešći od devet navedenih tipova je tip bez morfološkog obeležavanja padeža, dok su svi drugi tipovi (u kojima postoji morfološko obeležavanje padeža) daleko manje zastupljeni. Što se tiče distribucije ovih tipova, karakteristično je da postoje oblasti gde su koncentrisani jezici bez morfološkog obeležavanja padeža i jezici sa ekstremno malim brojem padeža. Ingessen tu navodi sledeće oblasti: zapadna Evropa (sa izuzetkom baskijskog), supsaharska Afrika (uglavnom jezici iz niger-kongoanske jezičke porodice), jugoistočna Azija i pacifička ostrva, basen Amazona i Srednja Amerika. Sa druge strane, jezici sa velikim brojem padeža koncentrisani su u području Evroazije i Australije.

Na prvi pogled, ovakva distribucija može biti plod slučajnosti. Međutim, ako se ona uporedi sa nekim drugim faktorima, zaključak je da se mogu uočiti određene tendencije. Heine i Kuteva (2005, 2006) ističu da je poznat uticaj jezičkog kontakta na promene u jezicima. Oni navode da su mnogi primeri

⁴ Plejn kri je jedan od 5 dijalekata kri jezika, kojim govori narod Kri. Ovaj jezik ima najviše govornika od svih kanadskih domorodačkih jezika, a pripada algonkvijskoj grupi jezika (Silver i Wick 1997).

jezičkih promena tokom istorije nastali kao rezultat jezičkih kontakata, na prvom mestu imajući u vidu opšte principe gramatikalizacije. U ovakvom tipu promena postoje izvesne tendencije, odnosno određena obeležja se pojavljuju posle intenzivnih kontakata među jezicima. Jedno od takvih obeležja je kreiranje novog budućeg vremena (Heine and Kuteva 2003: 265). To dalje znači da rezultati promena koje su nastale uticajem jezičkog kontakta nisu slučajne, nego postoje određeni principi. Mogu se izdvojiti sledeća obeležja koja su rezultat uticaja jezičkog kontakta:

- a. Kreiranje novog budućeg vremena je mnogo izvesnije nego kreiranje novog prošlog vremena;
- b. Pri kontaktu nekog jezika sa indoevropskim jezicima, u tom jeziku se pojavljuju relativne zamenice;
- c. Jezici koji nemaju članove niti evidencijal, pri kontaktu sa jezicima koji ih imaju, pokazuju tendenciju da ih i oni nekako dobiju.

Toyota i Kovačević (2012a) ukazuju na to da se i pojava određenog člana u nekom jeziku može povezati sa uticajem jezičkog kontakta. Prema njima, određeni članovi su korisni za identifikovanje referencijalnosti, te govornici, korištenjem tako specifične gramatičke jedinice, ostavljaju sagovornicima tragove za jednostavnije identifikovanje referenata u diskursu. Ovakve situacije se dešavaju u multilingvalnoj komunikaciji, u kojoj lako dolazi do nesporazumevanja.

Jedan tipičan slučaj mogućeg nesporazumevanja u slučaju grenlaskog eskimskog jezika predstavlja Heine (1997). Grenlandski eskimski ima dva glavna dijalekta – zapadni i istočni. U nameri da opišu osnovne pravce (sever, jug, istok, zapad...), oni ne koriste apsolutni sistem (fiksne termine za sever, jug, istok, zapad), nego neke geografske orjentire, kao što su reke, planine i slično. Sistem koji oni koriste uključuje rečni sistem (*uzvodno* nasuprot *nizvodno*), preovlađujuće vetrove na tom prostoru, kao i nečiji položaj na obali (*gore* nasuprot *dole*). Problemi u komunikaciji se pojavljuju jer je realno moguće da reke teku i da vetrovi duvaju u suprotnim smerovima na dve strane Grenlanda. Tako, na primer, ono što je na zapadnom delu Grenlanda sever, na istočnom delu je jug, ili obrnuto. Uprkos zajedničkom opštem vokabularu, nesporazum je česta pojava. Iako pričaju dijalektima istog jezika, nerazumevanje se može desiti. U tom smislu, nije teško zamisliti složeniju situaciju gde do nesporazumevanja dolazi pri kontaktu različitih jezika. Upravo u takvim situacijama, radi lakšeg sporazumevanja, dolazi do promene gramatičkog sistema jezika, u ovom slučaju konkretno do pojave određenog člana. Razlog pojave određenog člana je nastojanje govornika da poruka koju šalje sagovorniku bude što lakša za dekodiranje.

Zanimljivo je da distribucija određenog člana u jezicima sveta odgovara distribuciji odsustva morfološkog obeležavanja padeža. Jezici sa određenim članom grupisani su na području zapadne Evrope, supsaharske Afrike, jugoistočne Azije i pacifičkih ostrva, kao i Srednje Amerike (Dryer 2008). Jedina razlika je basen Amazona, gde postoji koncentrisanje jezika bez morfološkog obeležavanja padeža, kao što je napomenuto, ali ne postoji koncentrisanje jezika sa određenim članom. Podudaranje nije apsolutno, ali se može zaključiti da ono ipak nije plod slučajnosti.

Pojava određenog člana u nekom jeziku može se okarakterisati kao usložnjavanje gramatike tog jezika. Međutim, to usložnjavanje, budući da određeni član pomaže u identifikovanju referenata u diskursu, u isto vreme je olakšavanje komunikacije, odnosno olakšavanje razumevanja. Iz istog razloga (olakšavanja komunikacije), u slučaju kontakta među jezicima, dolazi i do pojednostavljivanja gramatike, što je slučaj sa obeležavanjem padeža. Jednostavniji padežni sistem (bez morfološkog obeležavanja padeža) omogućava govorniku da formuliše poruku koja će sagovorniku biti lakša za razumevanje. Prednost postojanja više padeža u nekom jeziku je mogućnost pravljenja suptilnih razlika u iskazu, ali to svakako usložnjava gramatički sistem, što nije od koristi u kontaktnim situacijama.

Jezički kontakt otuda može biti veoma značajan faktor u pojednostavljivanju gramatike. To pojednostavljivanje međutim ne znači i slabljenje izražajnosti. Ono što je promenjeno, što je pojednostavljeno, usmereno je na poboljšanje razumevanja.

3. Moguće objašnjenje

Durst-Andersen (2011) tvrdi da formiranje gramatike sledi određene principe, odnosno ono što on naziva orjentaciom. Prema njemu, postoje tri tipa orjentacije: orjentacija prema situaciji, orjentacija prema govorniku i orjentacija prema slušaocu.

Prvi tip je uglavnom usmeren na situacije u realnom svetu. Ovaj tip pravi striktnu razliku između stanja koje je prouzrokovano nekom aktivnošću i aktivnosti čija je svrha da prouzrokuje neko stanje. Ovo se obično obeležava kategorijom aspekta. U slovenskim jezicima, na primer, razlika se označava na glagolu. Tako u srpskom jeziku prefiksom je obeležena svršenost (*čitati* : *pročitati*), a sufiksom nesvršenost (*obračunati* : *obračunavati*). Takođe se može praviti razlika između realnog i imaginarnog sveta. Ovakav tip gramatike naziva se gramatika orjentisana ka situaciji. Ovde se govornik ponaša kao reporter, prenoseći objektivnu situaciju.

Drugi tip funkcioniše kao simptom govornikovog iskustva, odnosno govornikovog doživljaja situacije. Ovaj tip takođe uključuje aspekt, ali i složeni

modalni sistem, čiji je zadatak da eksplicitno izrazi svaki deo situacije doživljene od strane govornika. U nekim jezicima, na primer, postoji evidencijal, koji eksplicitno upućuje na način na koji je govornik doživeo situaciju o kojoj govori. Primeri (1) i (2),⁵ iz široki jezika,⁶ ilustruju evidencijal.⁷ Sufiks-*iši* u primeru (1) upućuje na to da govornik ima direktno iskustvo o događaju, iz prve ruke, dok sufiks-*eši* u primeru (2) upućuje na to da se govornik oslanja na informaciju koju je od nekoga dobio ili na osnovu nečega nešto zaključio. Ovaj tip gramatike naziva se gramatika orjentisana ka govorniku. U ovom slučaju, govornik priča o svom iskustvu kao osnovnoj jedinici konverzacije, iz subjektivnog ugla, i ponaša se kao komentator situacije.

- a. *wesa u-tlis-iši*
mačka ona-trčati-1.1.PROŠ
„Mačka je trčala” (Video sam je da trči)
- b. *un-atiyohl-iši*
oni-svađati se-1.1.PROŠ
„Oni su se svađali” (Čuo sam ih kako se svađaju)
- a. *u-wonis-eši*
on-govoriti-NE 1.1.PROŠ
„On je govorio” (Neko mi je rekao)
- b. *u-gahnan-eši*
ono-kiša pada-NE 1.1.PROŠ
„Kiša je padala” (Probudio sam se, pogledao napolje i video kapi vode)

Treći tip poseduje jedan razrađen sistem za identifikovanje različitih vrsta informacija, kao što su novo i staro, određenost i neodređenost i slično. Ovo je na primer kodirano u prostom prošlom vremenu u engleskom (što je suprotno od perfektivnog aspekta) ili članovima (određeni član nasuprot neodređenom članu). Cilj ovakvog tipa jeste da slušalac što lakše dekodira detalje informacije koja mu se prenosi i da lako zaključi da li mu je referent poznat ili nije. Ovakav tip je poznat kao gramatika orjentisana ka slušaocu. Ovde je informacija osnovna jedinica konverzacije. Govornik je skoncentrisan na drugo lice i ponaša se kao obavestilac i priča iz međusubjektivnog ugla.

U slučaju gramatike koja je orjentisana ka situaciji, osnovna jedinica konverzacije je situacija, usmerena je ka trećem licu, govornik se ponaša kao reporter i identifikacioni marker je aspekt. Kod gramatike koja je orjentisana ka

⁵ Primeri supreuzeti iz Toyota i Kovačević (2012b).

⁶ U pitanju je jedan od ugroženih severnoameričkih jezika, koji pripada irokvojanskoj jezičkoj porodici.

⁷ Više o evidencijalu v. Aikhenvald (2004).

govorniku, osnovna jedinica konverzacije je iskustvo, usmerena je ka prvom licu, govornik se ponaša kao komentator i identifikacioni marker je način. I kada se govori o gramatici koja je orjentisana ka slušaocu, osnovna jedinica konverzacije je informacija, usmerena je ka drugom licu, govornik se ponaša kao obavestilac i identifikacioni marker je vreme. Treba imati u vidu da su ova tri tipa prototipični slučajevi i da postoji mnogo međustepena.

Za objašnjenje pojednostavljivanja gramatike na primeru padeža ključni su drugi i treći tip o kojima govori Durst-Andersen (2011): jezici orjentisani ka govorniku i jezici orjentisani ka slušaocu. Jezici orjentisani ka govorniku obično imaju različita sredstva za detaljno opisivanje događaja, kao što su složen sistem za obeležavanje padeža (i slobodan red reči) za izražavanje različitih stepena tranzitivnosti, složen aspektualni sistem, evidencijal za izražavanje izvora informacije i slično. Svi ovi elementi samo zbunjuju slušaoca kome se poruka prenosi, u slučaju kada ovaj nije fluentan govornik nekog jezika. Upravo u situacijama jezičkog kontakta, u višejezičnom kontekstu, manjak fluentnosti je uobičajena pojava. Učesnici u komunikaciji znaju strani jezik toliko koliko im je potrebno da učestvuju u oralnoj komunikaciji čiji je cilj na primer trgovina.⁸ U jezicima orjentisanim ka slušaocu gore pomenuta različita sredstva za detaljno opisivanje događajane postoje i gramatika je dosta jednostavnija. Ne postoji složen padežni sistem, prisutan je fiksni red reči, dominantna je kategorija vremena (a ne aspekta) i slično. U ovim jezicima međutim često postoji određen član. Njegova uloga je da slušaocu olakša identifikovanje referenata u diskursu, odnosno da mu olakša razumevanje.

Kontaktne situacije primoravaju ljude da komuniciraju sa delimičnim (nepotpunim) razumevanjem sagovornika. To delimično razumevanje neophodan je element da bi se pojavio određen tip gramatike. Pošto govornici više nisu sigurni da ih sagovornici razumeju, oni nastoje da sagovorniku daju neke znakove koji će im olakšati razumevanje. To je situacija u kojoj se počinju koristiti demonstrativi, radi jasnijeg obeležavanja referenata. Sa druge strane, da ne bi došlo do nerazumevanja usled komplikovane gramatičke strukture, dolazi do pojednostavljivanja sistema obeležavanja padeža, odnosno do gubitka padeža. Drugim rečima, pojavljuju se obeležja koja su karakteristična za jezike orjentisane ka slušaocu. Durst-Andersen (2011) ukazuje na to da je tokom vremena, u kontaktnim situacijama, često moguća promena jezika orjentisanog ka govorniku u jezik orjentisan ka slušaocu. Usled jezičkog kontakta, govornici svoju pažnju sa izražavanja detalja informacije usmeravaju na prosto klasifikovanje detalja informacije.

---

⁸ O varijetetima koji nastaju u kontekstu trgovine u višejezičnoj zajednici, odnosno o takozvanim *jezicima trgovine* v. Tyota i Kovačević (2010).

Zaključak

Postoje određene geografske regije u svetu gde je zabeležen intenzivan kontakt među susednim jezicima (ili dijalektima istog jezika). Karakteristično je da u tim regijama jezici pokazuju tendenciju da nemaju razvijen sistem za obeležavanje padeža, odnosno da obično nemaju morfološki obeležene padeže. Usled jezičkog kontakta, gramatika ovih jezika je vremenom pojednostavljena, na taj način što se broj padeža smanjivao. Razlog za ovo je uglavnom to što su govornici tih jezika skrenuli svoju pažnju (usled jezičkog kontakta) sa izražavanja detalja informacije na prosto klasifikovanje (jasno iskazivanje) detalja informacije. Rečima Durst-Andersena (2011), oni su jezik orjentisan ka govorniku zamenili jezikom orjentisanim ka slušaocu.

Uticao jezičkog kontakta može se naći i u drugim elementima gramatičkog sistema. Tako je moguće da se u kontekstu kontakta među jezicima, u cilju boljeg razumevanja među sagovornicima, u jeziku pojavi određeni član. U ovom slučaju ne radi se o pojednostavljivanju gramatičke strukture (što je slučaj sa gubitkom padeža), nego o usložnjavanju (jer se dodaju novi elementi) gramatičke strukture. Međutim, i ovo usložnjavanje, kao i redukcija padežnog sistema, usmereno je ka olakšavanju razumevanja među sagovornicima.

Jezički kontakt je očigledno imao veliki uticaj na formiranje gramatičkih struktura savremenih jezika. Pojednostavljivanje gramatike putem redukovanja padežnog sistema, radi boljeg razumevanja sagovornika u situaciji jezičkog kontakta, samo je jedan od primera tog uticaja.

Literatura

- Aikhenvald, Aleksandra Y. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Blake, B. (1994). *Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Christoph H. Wolfart. 1973. Plains Cree: A Grammatical Study. *Transactions of the American Philosophical Society, N. S.* 63. 1-90.
- Dryer, Matthew (2008). Definite articles. In: *The World Atlas of Language Structures Online* (Haspelmath, M., M. S. Dryer, D. Gil and B. Comrie, eds.), Munich: Max Planck Digital Library, chapter 81. Available online at <http://wals.info/feature/37>.
- Durst-Andersen, P. 2011. *Linguistic Supertypes: A cognitive-semiotic theory of human communication*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Heine, B. (1997). *Possession: cognitive sources, forces, and grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B. & T. Kuteva (2003). Contact-induced grammaticalization. *Studies in Language* 27: 529-572.
- Heine, B. & T. Kuteva (2005). *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B. & T. Kuteva (2006). *The changing languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press.

- Iggesen, Oliver A. (2010). Number of Cases. In: *The World Atlas of Language Structures Online* (Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin, eds.). Munich: Max Planck Digital Library, feature 49A. Available online at <http://wals.info/feature/49A>.
- Lass, R. (1994). *Old English: A historical linguistic companion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silver, S. & Wick R. Miller (1997). *American Indian Languages: Cultural and social contexts*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Tyota, J. & B. Kovačević (2010). Trade languages in the world: general overview. *Anali Filološkog fakulteta* XXII: 233-251.
- Toyota, J. & B. Kovačević (2012a). Article as an objective description marker: language contact as a clue. In: *Proceedings from Research in philology today: language, literature, culture* (J. Vučo & J. Filipović, eds.). Belgrade: University of Belgrade, 131-140.
- Toyota, J. & B. Kovačević (2012b). The number of cases in relation to language contact. In: *Contemporary Foreign Language Education: Linking Theory into Practice* (Akbarov A. & V. Cook, eds.). Sarajevo: IBU Publications, 343-353.
- Vajda, Edward J. (2010). *Siberian Link with Na-Dene Languages: The Dene-Yeniseian Connection*. In: *Anthropological Papers of the University of Alaska, new series*, 5 (Potter, B. & J. Kari, eds.). Fairbanks: University of Alaska Fairbanks, Department of Anthropology, 33-99.
- Wolfart Christoph H. (1973). Plains Cree: A Grammatical Study. *Transactions of the American Philosophical Society*, N. S. 63, 1-90. Philadelphia: American Philosophical Society.

Borko Kovačević

Language Contact and Simplification of Grammar in the Case of Case System

Summary

The number of cases in the world languages can vary significantly, ranging from no morphological case marking (e.g. English) to more than ten cases (e.g. Ket, language isolate, Siberia). The distribution of the case marking pattern may appear to be random, but it is in fact systematic. This paper examines the number of cases in the productive case paradigm in relation to language contact in the past.

There are some areas in the world that saw much intense contact among neighboring languages and dialects of a single language, i.e. intense contacts in the past force the case to be simplified and the total number of cases will be reduced. This is mainly due to the fact that speakers shifted their attention from expressing details of their information to classifying details of information.

Key words: language contact, simplification of grammar, case